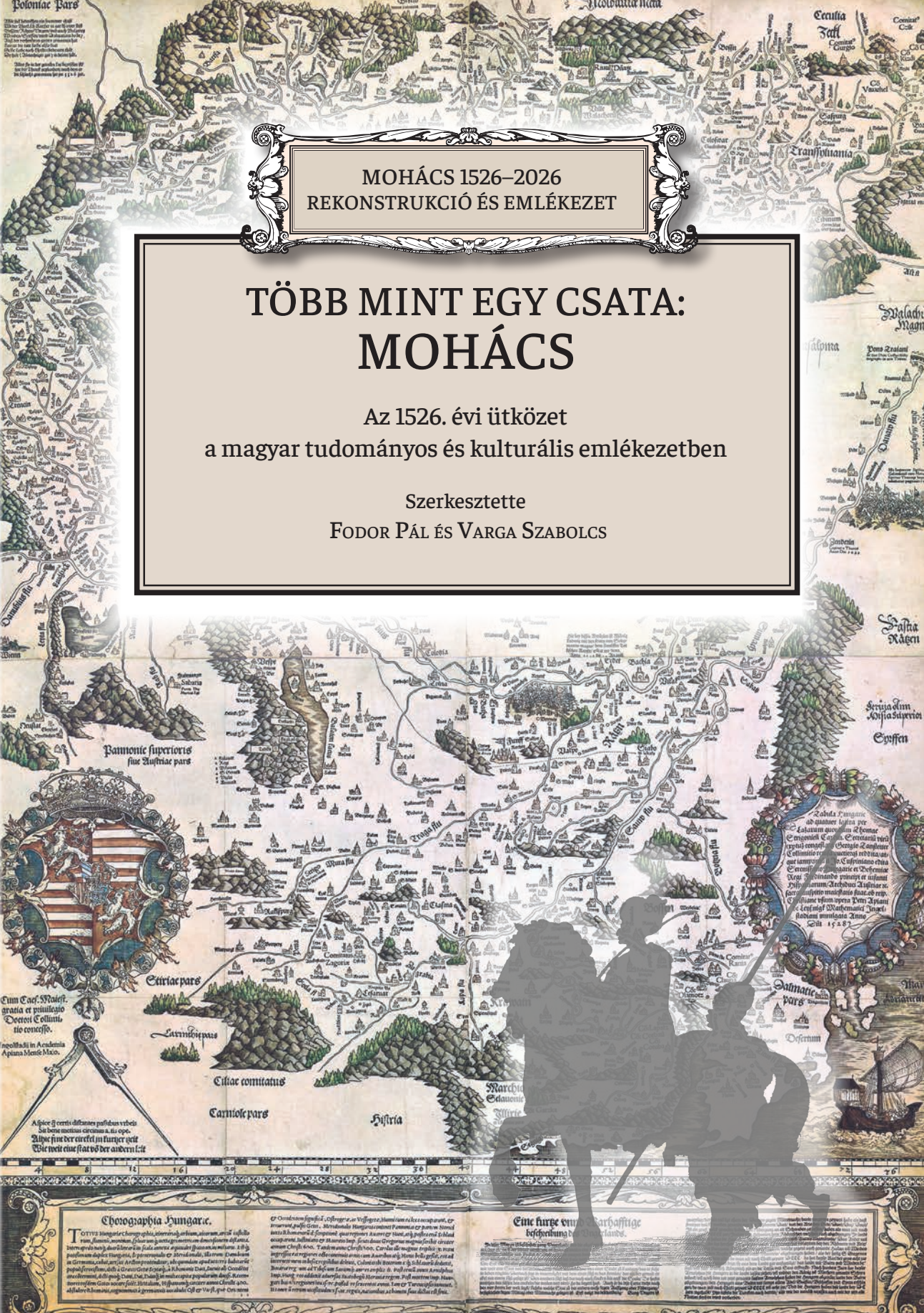

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

Az 1526. évi ütközet
a magyar tudományos és kulturális emlékezetben

Szerkesztette
FODOR PÁL ÉS VARGA SZABOLCS

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7
ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Borító: Horváth Imre
Tipográfia: Marafkó Bence
Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nótá” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Etédi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmétörténetben	279
 B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
 POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
 POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
 TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
 BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
 OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
 HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
 HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
 Képgyűjék	619
 Személynévmutató	627

Szilágyi Emőke Rita*

MOHÁCS EMLÉKEZETE A MAGYARORSZÁGI LATIN NYELVŰ LEVELEZÉSEKBN ÉS BESZÁMOLÓKBAN A CSATÁT KÖVETŐ ÉVTIZEDBEN

I. ELŐSZÓ

A mohácsi csatáról szóló tudományos és ismeretterjesztő művek túlnyomórészt a történeti és/vagy a régészeti kutatások eredményei felől érkeznek, az irodalomtörténeti vizsgálódások mai napig esetlegesek és nem túl gyakoriak. Utóbbiaknak ugyanis nemcsak a módszertana, de sokszor a tárgya is eltér a történeti-régészeti tanulmányokéitól. Hiszen e kutatások homlokterében *nem maga a mohácsi csata* rekonstrukciója, illetve annak politikai-demográfiai előzményei és következményei állnak, hanem a *mohácsi csatáról szóló diskurzus*, a mohácsi csata emlékezetének szöveges megformáltságai, illetve a szoros szövegolvasáson alapuló irodalmi toposz-vizsgálatok. Bár a felhasznált korpusz sokszor teljesen megegyezik a történeti és az irodalomtörténeti kutatások során, a hangsúlyok mégis máshová kerülnek: míg a történész hagyományosan arra a kérdésre keresi a választ, hogy *mi történt*, illetve hogy a forrásoknak *mi az igazságértékük*, addig az irodalomtörténész, a filológus az érdekli, hogy a szerző *hogyan* fogalmazott, és csak ezután teszi fel a kérdést, hogy a szerző szöveghasználatát *mi motiválhatta*. Ez utóbbi kérdés egyébként a történészeket is izgatja, hiszen a különböző politikai attitűdök, az uralkodók iránti lojalitások alapjaiban határozzák meg a szerző – egyben politikai szereplő – írói habitusát és szövegválasztásait.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a csatát követő egy évtized magyarországi (illetve magyar vonatkozású) latin nyelvű munkáit, mindenneke előtt a levelezéseket, beszámolókat és történeti munkákat áttekintve bemutassam, hogy miként értékelték a kortársak az ütközetet mint aktuális hadi eseményt. Egyúttal ismertetem szorosabb szövegvizsgálati eredményeimet, méghozzá a következő kérdésekre válaszolva: hogyan értékelték – és ezzel összefüggésben miként említették – a mohácsi csatát az egykorú források, illetve milyen irodalmi

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa. A tanulmány az MTA Prémium Posztdoktori Kutatási Program keretében is készült.

hagyományba illeszkedhetnek a Mohácsra reflektáló írások a felhasznált retorikai sémák alapján.

II. BEVEZETÉS

Az 1526. augusztus 29-én lezajlott sorsdöntő csata rekonstrukciójára már számtalan kísérlet történt, mindenekelőtt a későbbi források alapján. Az, hogy a csata lefolyásáról mit, mikor és hogyan tudtak meg a kortársak, ennél jóval kevésbé kutatott téma. Még ritkábban találni olyan írásokat, melyek a Mohácsról szóló beszédmód, a nemzeti tragédia nyelvi megformálásának módozatait tárnák fel és ismertetnék.

Évtizedeken át kézenfekvő megoldásnak tűnt a csatáról szóló forrásokból mind teljesebb gyűjteményes köteteket összeállítani, ahol a szövegek önmagukért beszélnek. 1976-ban, majd 2006-ban is megjelent egy-egy monumentális kötet, melyekben a szerkesztők közreadták a mohácsi csatáról szóló magyar, nyugati és török forrásokat.¹ Az e szövegek alapján írt elemzések is nagy múltra tekinthetnek vissza, gondoljunk csak a csata 400. évfordulójára készült vaskos tanulmánykötetre vagy az azóta megjelent monográfiákra és tanulmányok sorára.² Az utóbbi évtizedekben inkább egy-egy szűkebb résztéma kutatása élvez prioritást; ezek közül mindenekelőtt a II. Lajos király halála és temetése(i) körüli kérdéseket érdemes említeni, melyekről tanulmánykötet és forráskiadás is született.³

Mohácsot ma gyakran értelmezik első Trianonként.⁴ Az az elképzelés, amely szerint ekkor az ország nagy része elveszett, és minden pártoskodás innen ered, már a csata után bő tíz évvel kialakult. Mindez jól mutatja a csata jelentőségét már a korabeli magyar történeti emlékezetben: sorsdöntő ütközet, óriási veszteség és súlyos következmények jellemzik.⁵

1 A legfontosabb szövegkiadások, szöveggyűjtemények: *Mohács Magyarországa*. (A Napkelet Könyvtára, 12.) Ford. Bartoniek Emma. Budapest, 1926; Katona Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete. A csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatátér régészeti feltárásiának eredményei*. (Pro Memoria) Budapest, 1979; B. Szabó János (szerk.), *Mohács*. (Nemzet és emlékezet) Budapest, 2006.

2 A legfontosabb tanulmánykötetek és monográfiák közül kettő: Lukinich Imre (szerk.), *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Budapest, 1926; Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc (szerk.), *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986.

3 Farkas Gábor Farkas–Szebelédi Zsolt–Varga Bernadett (szerk.), *„Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései*. Budapest, 2016.

4 A 20. századig ható következményekről lásd Pálffy Géza, *Mohács – fordulópont Magyarország és Közép-Európa történetében*. In: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), *„Nekünk mégis”*, 28–34. Már Szakály Ferenc is úgy értékelte Mohácsot, mint Trianon előzményét, lásd Szakály Ferenc, *Trianon török kori gyökerei*. *História* 12:3 (1990) 5–7.

5 Lásd például Ács Pál, *A szentek aluvása*. Dévai Mátyás és a Patrona Hungariae-eszme protestáns bírálata. In: Bitskey István–Oláh Szabolcs (szerk.), *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Debrecen, 2004, 115–122.

Pedig Mohács előtt is volt olyan csata, ahol odaveszett az uralkodó: példának okáért az 1444. évi várnai ütközetben I. Ulászló.⁶ Bár a mai napig számos tanulmánykötet és szövegkiadás jelent meg a mohácsi csata előzményeiről, lefolyásáról és következményeiről, mai napig kitapintható valamiféle hiányérzet. Mintha a rendelkezésünkre álló források száma túlságosan kevés, túlonként kései vagy éppenséggel részrehajló volna ahhoz, hogy világosan lássuk, mi történt 1526. augusztus 29-én. E tanulmánynak nem célja, hogy az eddigieknél átfogóbb, minden részletre kiterjedő és igazabb dokumentációt adjon közre a csatát illetően, hiszen azt megtették és megteszik majd mások, a történet- és régészettudományban szakavatottabb kutatók. Arra azonban szívesen vállalkozom, hogy a Mohácsot követő évtized magyarországi és Magyarországhoz szorosan köthető latin nyelvű levelezései és beszámolóai alapján feltárjam és bemutassam, melyik humanista szerző hogyan, honnan és milyen értesüléseket szerzett a csatáról, illetve hogyan értelmezték a csata kimenetelét közvetlenül a csatát követően, majd azt, hogyan változott meg a felfogás a későbbiek ismeretében.

Ami a források kiválasztását illeti: a vizsgált szövegek nyelvének kizárólagossága mellett két fontosabb érv is szól. Egyrészt 1526 környékén még mindig a latin nyelv uralkodott az írásbeliség terén; másrészt a téma is indokolja, hogy latin nyelvű korpuszokat tekintsünk át: ugyanis az (anti)turcica-irodalom is elsősorban ezen a nyelven íródott. A törökellenes írárok (levelek, beszédek, traktátusok stb.) hagyományai Magyarországon is majd egy évszázados múltra tekintettek vissza 1526-ban; a szövegek stiláris vizsgálatához és összehasonlításához pedig elengedhetetlen, hogy a korpusz anyaga egynyelvű legyen. Az itt vizsgált források ezért latin nyelvűek. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a korabeli szerzők többsége poliglott volt, így a későbbiekben indokolt volna a latin mellett a magyar, német, olasz és szláv nyelvű írásokat is bevonni a vizsgálatba, amitől e helyütt terjedelmi okok miatt tekintek el.

A források közül mindenekelőtt a korabeli missziliseket próbáltam a vizsgálatba bevonni, azonban óhatatlanul bekerültek a korpuszba más műfajú írárok is, így mindenekelőtt beszámolók, rövid történeti írárok, jegyzékek, feljegyzések stb. Utóbbiak beemelését két alapvető szempont indokolta. Egyrészt igen kevés magánlevelet találhatunk a legkorábbi források között, így ott érdemesnek tűnt más műfajba tartozó szövegeket is bevonni a gyűjtésbe. A vizsgált szövegek itt mindenekelőtt Brodarics István és Thurzó Elek levelezései, Oláh Miklós levelezése és történeti munkái, valamint további szerzők elvétve fennmaradt levelei (például Várday Pál levele az *Acta Tomiciana* gyűjteményben).

Az időintervallum kiválasztásakor a következő szempontok bizonyultak meghatározónak: bár a csatát követően a vereség híre viszonylag hamar eljutott sokfelé a rölapok és futárok révén, a hosszabb írásbeli lejegyzésekre, a csatának emléket állító terjedelmesebb és kidolgozottabb szövegek megszületésére várni kellett. A missziliseket tekintve az tapasztalható, hogy nem csupán 1526-ban,

6 A Mohácsot megelőző és követő sorsfordulókról: Varga Szabolcs, „Devictus vincit”. A Magyar Királyság sorsfordulói a közép- és kora újkor határán (1439–1566). *Magyar Tudomány* 177:9 (2016) 1030–1041.

hanem még utána pár évvel később is előfordul Mohács említése a levelekben, így praktikus döntésnek tűnt egy teljes évtized anyagát átnézni. Az elsődleges forrás természetesen mind a mai napig Brodarics István beszámolója, azonban ez a mű csak 1528-ban jelent meg legkorábban, már amennyiben megjelent egyáltalán, mivel gyakorlatilag az 1568-as Zsámboky-féle kiadásáig, tehát negyven éven keresztül (!) nem mutatható ki a hatása,⁷ így érdemes egyéb egykorú forrásokat bevonni a vizsgálatba.⁸

III. A MOHÁCSI CSATA ELNEVEZÉSEI

Az összecsapást követő egy-két hónap után minden bizonnyal semmi olyan újdonság nem került már elő, ami érdemben változtatott volna a korábbi ismereteken az összeütközés lefolyását és közvetlen következményeit illetően. A csata és a veszteség említése azonban a következő évek levelezéseiben rendre felbukkan, ám már a részletezés igénye nélkül. Az áttekintett szövegek alapján megállapítható, hogy 1527-től már nem jellemző, hogy szó esne a két, korábban leggyakrabban előkerülő témáról, ti. a veszteséglistákról⁹ és a király halálának körülményeiről.¹⁰ Az egész csata emléke egy képpé áll össze, amint azt az alábbiakban idézett példák is mutatják. Megállapítható továbbá, hogy szerzők eleinte nem nevezik *mohácsi csatának*, csupán körülírják, vagy *ama gyászos emlékezetű* vagy a *legszerencsétlenebb kimenetelű ütközetként* említik.

A csatára latinul különféle elnevezéseket találunk, melyek egyszersmind utalnak az ütközet nagyságára, kimenetelére és későbbi hatására is. A *pugna* és a *proelium* egyszerűen „csatát”-t jelent, a *bellum* „háború”-t, a *conflictus* „összezapás”-t, ezeknek a szavaknak tehát nincs olyan többletjelentésük, amely a csatának a kedvezőtlen kimenetelét és szerencsétlen következményeit sugallaná. A *clades* ezzel szemben, amit jobb híján „vész”-nek vagy „vereség”-nek szokás fordítani, egyértelműen negatív melléközöngét hordoz magában. A szóhasználat utal(hat) a szerző értelmezésére, azaz hogy mennyire látta sorsfordítónak a csatát, ezért érdemesnek tűnt a kiválasztott írásokban ezt is megvizsgálni.

7 E kérdésben egyelőre nincs közmegegyezés. Tóth Gergely például jelen kötetben megjelenő tanulmányában több, az 1568 előtti időkből származó forrásról is azt állítja, hogy kimutatható bennük Brodarics hatása.

8 A források túlnyomórészt már megjelentek magyar fordításban. Ahol nem tüntetem fel a fordító nevét, ott saját fordításomat közlöm.

9 A veszteséglistákról legutóbb lásd B. Szabó János–C. Tóth Norbert, „Árnyékboks az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények* 131:2 (2018) 287–320; illetve Antonín Kalous, Elfeledett források a mohácsi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények* 120:2 (2007) 603–621. Péterfi Bence nem latin nyelvű listákkal bővítette ki a korábban ismerteket: Péterfi Bence, A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században. Hungarikakutatók a müncheni levél- és kéziratárakban. *Világtörténet* 5:1 (2015) 113–144; ezeken felül jelenleg készül egy átfogó adatbázis a csata résztvevőiről Neumann Tibor vezetésével.

10 Ehhez lásd 4. lábjegyzet.

E vizsgálat során szerzőnként haladtam, s az alábbi főbb következtetéseket sikerült levonni.

A csata első számú szemtanúja, maga is résztvevője, Brodarics István az első megnyilatkozásában, a szeptember 6-án, Tomickihoz és Kryczkihez írt levelében összecsapást és csatát említ.¹¹ Az ezt követő leveleiben is kitart ezen szavak (*conflictus, pugna, proelium*) használata mellett,¹² olykor a háborút (*bellum*) is említve.¹³ A vész vagy vereség szót (*clades*) kimutathatóan csak 1527 márciusától használta, akkortól kezdve azonban egyre gyakrabban.¹⁴ Beszédes, hogy első alkalommal a Habsburg Ferdinándhoz írt, úgynevezett dévényi levelében élt ezzel az elnevezéssel, amit pártváltásának igazoló dokumentumaként szokás olvasni.¹⁵ A szóhasználat alapján úgy tűnik, a pártváltásig Brodarics az oszmánok elleni küzdelem egyik csatájaként tekintett a mohácsi ütközetre, ekkortól kezdve azonban mind nagyobb jelentőséget tulajdonított neki. Már nem csupán egy csata a sok közül, hanem maga a nagy vereség: ezért míg 1527 márciusáig még azt sem látta szükségesnek leírni, hol került sor erre az eseményre, ez év novemberétől mind gyakrabban írt „mohácsi vészről” (*clades Mohachiensis*).¹⁶ Igaz, meg kell említenünk, hogy híres beszámolójának címébe mégis az „összecsapás” szót választotta.

Brodarics barátja, a csatában részt nem vevő Oláh Miklós tőle kissé eltérő módon írt a csatáról, igaz, az ő legkorábbi Mohácsot érintő levele is későbbi. 1529-től kezdve gyakran érinti a törökkérdést leveleiben, de sokszor nehéz eldönteni, általánosságban vagy konkrétan a csatáról ír-e. Az első, bizonyosan a mohácsi ütközetre tett utalása egy 1530-as, Várday Pálhoz írt levelében olvasható, itt Mohács városa melletti összecsapásként említi (*conflictus etiam ad oppidum Mohaacz*), ami a mieink nagy veszteségével végződött (*magna nostrorum clade*).¹⁷ Ugyanő, amikor 1531-ben Krysztóf Szydłowieckinek beszámolót küldött az elmúlt évek eseményeiről, így írt a csatát követő zavaros évekről: „*A néhai kegyelmes királyom, Lajos szörnyű szerencsétlensége óta a sorsnak e balszerencséi hajtottak, a dolgoknak olyan gyors váltokozásával, hogy én is alig maradtam épségben.*”¹⁸ Oláh itt is, ahogyan sok más esetben, a vészt (*clades*), szerencsétlenséget összeköti

11 „A hír [...] megelőzi ezt a török császárral való szerencsétlen összecsapásunkról szóló levelet. [...] Részt vettem a legszerencsétlenebb kimenetelű csatában.” Bellus Ibolya fordítása, lásd B. Szabó (szerk.), *Mohács*, 97; az eredeti: Stephanus Brodericus, *Epistulae*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, XVI.) Ed. Petrus Kasza. Budapest, 2012, 143: „fama [...] praeveniet litteras has de nostro infelici cum caesare Turcarum conflictu. [...] Interfui infelicissimo proelio.”

12 Brodericus, *Epistulae*, 147, 152, 154, 225 stb.

13 Brodericus, *Epistulae*, 149.

14 Brodericus, *Epistulae*, 173, 183, 195, 201 stb.

15 Brodericus, *Epistulae*, 173–179.

16 Brodericus, *Epistulae*, 195, 449 stb.

17 Oláh Miklós levelezése. Kiad. Ipolyi Arnold. Budapest, 1875, 46. Az új kritikai kiadásban: Nicolaus Olahus, *Epistulae. Pars I 1523–1533*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, XIX/1.) Ed. Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018, 110.

18 Az eredeti: Oláh Miklós levelezése, 154, illetve Olahus, *Epistulae*, 238: „His a tempore cladis atrocissimae serenissimi olim regis mei Ludovici iactatus sum fortunae calamitatibus, ea mutabilitate rerum, ut vix sane mihi constiterim.”

II. Lajos halálával; szomorú esemény a csata elvesztése, a főpapok és világiak mártírhálála, de számára az igazi tragédia valójában az uralkodó elvesztése.

Thurzó Elek, a későbbi országbíró és királyi helytartó, 1530-ban emlékiratot készített I. Ferdinándnak, melyben egy bekezdésben hosszabban kitért a mohácsi csatára és az azt követő időkre is: „Az igen vad ellenségtől, a töröktől Mohácsnál elszenvedett vereség (clades) után, amikortól a kegyelmes úrnő, Mária királyné, a méltóságod nővére az én felügyeletemre lett bízva”, majd elsorolja, hogyan szolgálta utána is Máriát, „miután végül kiderült, hogy a kegyes úr, a boldog emlékü Lajos király meghalt.”¹⁹

I. Ferdinánd udvari történetírója, Caspar Ursinus Velius a II. Lajos haláláról írt munkáját egy 1532-ben kelt levele szerint már két évvel korábban lezárta – és valóban, legkésőbb 1531-ben biztosan el is készült.²⁰ A nemrégiben előkerült kézirat,²¹ mely egy igen korai szerzői vázlatnak tűnik, bizonyosan nem az a redakció, amelyből 1531–1532 fordulóján már csak a veszteséglista hiányzott. Mindenestre nem valószínű, hogy a végső változatban a csata megnevezésére szolgáló szavakat módosította volna, így a szóhasználat tekintetében a mű feltehetőleg véglegesnek vagy ahhoz közelinek tekinthető. A mű elején Ursinus rögzíti, hogy II. Lajos nem riadt vissza a háborútól (*bellum*), de aztán az azt követő beszédben, melyet Mária intéz urához, már előrevetíti a teljes pusztulást: „Hát mi jutott az eszedbe? Vagy a dicsőség utáni miféle örült vágy gyújtott fel?”²² De a királyt nem lehetett visszatartani a csatától, mert „nagy volt a remény, hogy ezt az oly nagy vészt (cladis) elháríthassák”.²³ A szöveg későbbi részében felváltva használja a *proelium* és *pugna* szavakat, azaz az eseményt egyszerűen csatának értelmezi. Ursinus a szóválasztás szintjén nem annyira borúlátó, sokkal inkább akar azokkal a képekkel, jelenetekkel hatást kelteni, amelyekkel a közeledő vészt megfesti.

19 Az eredeti: *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése I. 1526–1532*. (Források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez) Kiad. Erdélyi Gabriella. Budapest, 2005, 199–200: „Post cladem a truculentissimo hoste Turca in Mohach acceptam, ex quo Serenissima Domina Maria Regina, soror Maiestatis Suae in custodiam mihi commissa fuerat [...] et tandem cognito interitu Serenissimi Domini Regis Ludovici felicitis memoriae...”

20 Az említett levél a kéziratban 1533-as dátummal szerepel, de Waczulik Margit meggyőzően érvel amellett, hogy a levelet 1532-ben írták, hiszen itt Ursinus elismétli korábbi kérését Oláh felé, ti., hogy a veszteséglistát küldje el neki, amit Oláh 1532. március 10-én kelt levelében teljesített is. Persze ettől még lehetséges, hogy a levél mégis 1533-ban kelt, amennyiben Ursinus az 1532-es levelet esetleg nem kapta meg. Ám gyanús az egybeesés, miszerint február végén emlékezteti Oláhot a kérésre, az pedig márciusban teljesíti is. A *biennium* problémáját talán megmagyarázhatja, hogy a római napok és évek számolásánál olykor az adott évet is beleszámolták, azaz „ez már a 2. év, hogy készen van a mű”, az első 1531 elejétől 1532 elejéig tartott. Waczulik Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*. Budapest, 1937, 56.

21 A kéziratot Kasza Péter fedezte fel, erről ír legújabb tanulmányában: Kasza Péter, „Kézirat sosem ég el” Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban. *Magyar Könyvszemle* 135:1 (2019) (megjelenés alatt). A kézirat ma a következő jelzeten található: OSZK Fol. Lat. 4596.

22 Az eredeti: OSZK Fol. Lat. 4596, 130: „Quid tibi in mentem venit? aut quam insana gloriae cupiditate accensus?”

23 Az eredeti: OSZK Fol. Lat. 4596, 134: „spes [...] saltem avertendae tantae cladis fuisset.”

A másik udvari történetíró, Johannes Cuspinianus orációjának bevezetőjében egyértelműen vészként (*cladis*) értékeli a csatát, a mű későbbi részeiben azonban csatát (*proelium*), méghozzá óriási ütközetet emleget (*de tanto conflictu*).²⁴

Összességében megállapítható tehát, hogy a csatát követő első évtizedben még nincs olyan kanonizált elnevezése, terminológiája a gyászos eseménynek, melyet minden szerző pontosan ugyanúgy használna. A továbbiakban azt tekintem át, milyen irodalmi toposzok kerülnek szóba a korabeli források kapcsán, s ezek milyen kontextusban értelmezhetők.

III. 1. Irodalmi toposzok

A Magyar Királyság először az első rigómezei (1389), majd a nikápolyi (1396) csatában találkozott az oszmán-török sereggel,²⁵ majd ettől kezdve gyakorlatilag a 16. században bekövetkezett oszmán hódításig hol gyakrabban, hol ritkábban, de folyamatosan jelen volt a török veszély kérdése mind a hadászatban, mind a diplomáciában, amint ez a korabeli levelezés- és orációirodalomból is kiderül.²⁶ Az oszmán veszélyről igen korán diskurzus indul a hivatalos iratokban, mindekelőtt a levelezésekben, ám a populáris irodalmi regiszterbe csak az 1450-es évekkel kezdődően kerül be. Ennek az elsődleges oka nyilvánvalóan abban keresendő, hogy II. Mehmed szultán seregei 1453-ban elfoglalták Konstantinápolyt, s ez már valóban felrázta az addig tétlenkedő európai hatalmakat. A Magyar Királyságot az 1400-as évek elejétől mind gyakrabban nevezték a kereszténység védőbástyájának (*propugnaculum Christianitatis*), védőpajzsának (*clipeus Ch.*), védőfalának (*antemurale Ch.*) a diplomáciai-politikai iratokban, és idővel ezek az elnevezések átszivárogtak a közbeszédbe, illetve az irodalmi regiszterbe is. Ezen elnevezések igen erősen hatottak képként, és mindenki számára érthetően rávilágítottak arra, milyen szerepben látták a nyugati hatalmak a magyarokat: ők azok, akik az ellenséggel megküzdének, tehát szükségszerűen jók, sőt sokszor ennél tovább is lépnek: a magyarok és a magyarok vezetői a pogány támadások szentjei, a keresztény mártírkultusz korabeli alakjai.

Az első keresztény mártírkirály a magyarországi (és közép-európai) irodalomban I. Ulászló király volt, aki az 1444. évi várnai csatában vesztette életét. Bár a kép, miszerint a Magyar (és a Lengyel) Királyság a kereszténység védőbástyája, már Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) idejében is divatos volt, valódi karrierjét a csatában elesett uralkodó méltatásával kezdte meg. Az *antemurale*-képet a Hunyadiak is előszeretettel alkalmazták propagandájukban, a metafora

24 Johannes Cuspinianus, *Oratio protreptica* [...] Viennae, per Joannem Singrenium, 1526, A2r és B2v.

25 A szakirodalomban az 1375-ös havasalföldi hadjáratot nem szokás megemlíteni, bővebben lásd Kumorovitz L. Bernát, I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata és „török” háborúja. *Századok* 117:5 (1983) 919–979.

26 Erről bővebben lásd Szilágyi Emőke Rita, Teucrisive Turci: Egy ideologikus elnevezés története a 15. századi latin nyelvű művekben. In: Ács Pál–Székely Júlia (szerk.), *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Budapest, 2012, 283–298.

jelenléte folyamatosan kimutatható a 15. század folyamán, így Mohács után csupán ehhez kellett visszanyúlni.²⁷

III. 2. Mohács mint a keresztény hősök és példaképek allegóriája, keresztény mártírológia

A Mohácsról szóló írásokra jellemző egyfajta pátosz, s egyértelmű a szándék, hogy a résztvevőket a kereszténység példaképeként mutassák fel. Ez a cél olykor egészen szélsőséges képeket szült. Sárffy Ferenc II. Lajos holttestének megtalálásáról szóló beszámolója minden bizonnyal a középkori hagiográfia elemeiből építkezik: a holttest csodával határos módon ép maradt és a legkevésbé sem undorító stb.²⁸ Hasonló eszközökkel dolgozott Brodarics is, hogy Lajost keresztény mártírként láttassa: jóslatok igazolódnak be (Perényi próféciája, miszerint a csata 20 000 magyar résztvevője majd keresztény mártír lesz), Lajos pedig a sors rendeléséből veszítette életét.²⁹

A csatára, valamint az uralkodó (illetve az egyházi és világi vezetők) halálára gyakorta utaltak példaként a levelezésekben és más beszámolóokban. Plasztikus példája ennek az, amikor Oláh Miklós az akkor már esztergomi érsek Várday Pált arra emlékezteti, milyen elődök után került a primási székbe: ők bizony sosem késelekedtek akár életüket is áldozni a hazáért, amikor a szent vallás, a kereszténység ellenségei támadták az országot. Emlékezteti Várdayt, hogy Bakócz Tamás minden alkalmat megragadott, hogy a török elleni küzdelemben részt vegyen. Utóda, Szatmári György minden javát a küzdelemre fordította, „végül mind közül kivált tehetségével és tapasztalatával Szalkai László, aki Mohács mezején a törökök kezétől veszett el”.³⁰ A fokozás csúcsán ott állt tehát a mohácsi csatában hősi halált halt esztergomi érsek, akit Oláh példaképként állít Várday elé.

A főpapokhoz hasonlóan a legkeresztényibb uralkodók közé az számított, aki a pogányok elleni harc során vesztette életét. II. Lajos ugyanis „semmit sem tartott dicsőösebbnek, mint hogy minden szavát és tettét aszerint irányítsa, minden

27 A Magyar Királyság (és Lengyelország) mint a kereszténység védőbástyája témában alapvető fontosságú kötet: Paul Srodecki, *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit.* (Historische Studien, 508.) Husum, 2015; illetve Hopp Lajos, *Az „antemurale” és a „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban.* Budapest, 1992; az egész kérdésre lásd még Fodor Pál, *Az apokaliptikus hagyomány és az aranyalma legendája: a török a 15–16. századi magyar közvéleményben.* *Történelmi Szemle* 39:1 (1997) 21–49.

28 Bővebben lásd Kasza, *Holttest a patakban.* In: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis”, 69–83; és Szebelédi Zsolt, A Sárffy-levél értelmezésének nehézségei filológus szemmel. In: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis”, 85–95.

29 Kasza Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe.* Pécs, 2015, 188. és Tóth Zsombor, *The Making of... hogyan készült Mohács? Avagy a hám nélkül született király élete, halála, feltámadása.* *Megjegyzések irodalomtörténet-írásunk Mohács-képéhez.* In: *Uő, A történelem terhe.* Kolozsvár, 2006, 9–53.

30 Az eredeti: *Oláh Miklós levelezése*, 46, az új kiadásban: Olahus, *Epistulae*, 110: „Postremo omnium Ladislaus Zalkanus, et ingenii et consilii viribus praestans, in campo Mohaacz Turcarum manibus necatus est.”

gondját arra fordítsa, minden erejét arra eddze, hogy szembeszállhasson a szentséges vallás ellenségével, a törökkel, s elháríthassa istentelen betörésüket a keresztény határoktól.”³¹ Oláh ebben a VII. Kelemen pápához írt levelében a törökellenes íráskor teljes retorikai eszköztárát felvonultatta. A fokozások és a halmozások mind azt a célt szolgálták, hogy az érzelmekre hatva meggyőzze a címzettet kérésének fontosságáról, a keresztény seregek összehívásának szükségességéről. A keresztény mártírológia egyik alapmotívuma, hogy az áldozat nem haszontalan: éppen a veszteség döbbsenti rá a túlélőket, hogy mit rontottak el, mit kéne másképpen csinálni. Amikor Oláh a kereszténység pajzsaként írta le Magyarországot, akkor egy olyan irodalmi hagyományt folytatott, mely gyakorlatilag az 1440-es évek óta e képpel kívánta a nyugati keresztény uralkodók és mindenekelőtt a pápa támogatását elnyerni.

Maga a pápai konzisztórium is már közel egy százada úgy tekintett a Magyar Királyságra, mint a kereszténység védőbástyájára (*propugnaculum Christianitatis*).³² Rómában a vereségről egy levélből értesültek: „Igen nagy csata volt a török zsarnok és a magyarok között, melyben a magyarok királyukkal együtt teljes vereséget szenvedtek, a keresztény hit igen nagy kárára és veszedelmére – amitől Isten óvjon az ő környékességében. Félő, hogy Magyarország teljesen elvész, pedig a múltban ez az ország volt a kereszténység legbiztosabb védőbástyája az ellen a borzasztó faj ellen.”³³

Caspar Ursinus Velius a II. Lajos haláláról írt, vázlatban fennmaradt munkájában sok részletet találunk, amit nem fejt ki részletesen, ám a szerző saját kezű margináliái alapján következtethetünk arra, milyen képeket akart beledolgozni készülő művébe. A csatát megelőzően Tomori hosszú beszédet tart, amiben arról az eshetőségről is szól, hogy mi lesz, ha az uralkodó elesik a csatában. E résznél Ursinus a margón a következő bejegyzést tette: „Ulászló királyról Várnánál.”³⁴ A kép önként adódik: I. Ulászló és II. Lajos is a Jagelló-ház tagjaként ült a magyar trónon, s mindketten csatában veszítették életüket, a pogány támadás ellen harcolva. I. Ulászló tragikus mártírhálálával kiérdemelte az *athleta Christi* jelzőt, melyet számos későbbi szerző is szívesen használt, mikor a mártírkirályról megemlékezett, így például Filippo Bounaccorsi *Historia de rege Vladislao* című munkájában (1487).³⁵ Bár a végső változatát nem ismerjük Ursinus

31 Hegyi György fordítása, lásd V. Kovács Sándor (szerk.), *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*. Budapest, 1971, 611; az eredeti: Oláh Miklós levelezése, 35; az új kiadásban: Olahus, *Epistulae*, 110.

32 A *propugnaculum Christianitatis* fogalma Magyarországra vonatkoztatva a 15. századtól kimutatható. A fogalom történetéről lásd Terbe Lajos, Egy európai szállóige életrajza: Magyarország a kereszténység védőbástyája. *Egyetemes Philológiai Közöny* 60 (1936) 297–351; Száraz Orsolya, A kereszténység védőbástyája. *Studia Litteraria* 50 (2012) 51–67. Lásd még 27. lábjegyzet.

33 Bartoniek Emma fordítása, B. Szabó (szerk.), *Mohács*, 104.

34 Az eredeti: OSZK Fol. Lat. 4596, 138: „De Rege Wladislao apud Warnam”.

35 Vö. Paul Srodecki, Validissima semper Christianitatis propugnacula – Zur Entstehung der Bollwerksrhetorik. In: Magdalena Długosz–Piotr O. Scholz (Hrsg.), *Sarmatismus versus Orientalismus im Mitteleuropa*. Berlin, 2013, 151. IX. Bonifác pápa már I. Ulászló lengyel királyt (1261–1333, nem azonos a mi I. Ulászlónkkal) is az *athleta Christi* névvel illette: Benda Kálmán, A keresztény közösség, Magyarország és a török hatalom a XV. században. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 6 (1936) 12.

e művének, a margináliával minden bizonnyal ennek a kézenfekvő párhuzamnak a kifejtésére emlékeztette magát.

III. 3. A mohácsi tragédia elbeszélése mint politikai eszköz: *Habsburgok kontra Szapolyai hívei*

A mohácsi csatáról szóló híradások száma 1526 októberében volt a legmagasabb, utána szép lassan kikopott a legfontosabb kurrens információk sorából. Ez elsődlegesen két okra vezethető vissza. Egyrészt ekkor már nem nagyon került elő újabb részlet. A túlélők beszámolói összeadódtak, bekerültek a jelentésekbe – úgy tűnik, Czettricz szóbeli beszámolójánál, amely elsősorban da Burgio és Brodarics írásbeli megfogalmazása révén vált ismertté, később sem akadt részletesebb vagy jobb szöveg –, a veszteségeket leírták. Másrészt Lajos eltemetése után a figyelem az új politikai helyzetre irányult, hiszen nem is egy, hanem kis eltéréssel rögtön két uralkodója lett Magyarországnak. A csatáról 1527-től mindig aktuálpolitikai céllal emlékeztek meg, és sokszor fennállt a politikai bűnbak-keresés szándéka is. Lényegében sohasem magáról a csatáról beszéltek, hanem valamiféle más cél alá rendelt emlékezetpolitikai cselekvésről volt szó. A téma napirenden tartása a tájékoztatáson és megörökítésen túl más célokat is szolgálhatott. A tudósítás, az informálás mint elsődleges cél ugyanis a csatát követő pár hónapban lecsengett, különösen Lajos temetése(i) után.³⁶ A király halálának és a csata elvesztésének felemlegetése a kettészakadt országban immár az új politikai ellenfelek céljait szolgálhatta, hol az egyes elmarasztaló vélemények ellenében, hol valamely párt propagandájának részeként.

A tragédia első komolyabb politikai tálalása minden bizonnyal Johannes Cuspinianus nevéhez köthető, aki *Oratio protreptica* címen ismert beszédében a magyar nemeseket, különösen a király védelmére rendelt személyeket okolta II. Lajos haláláért.³⁷ A történészek inkább igazságtartalma alapján szokták elemezni orációját, most azonban egy másik szempontra hívnám fel a figyelmet: Cuspinianus ugyanis már a dedikációban megjelöli, milyen politikai – és tegyük hozzá: irodalmi – hagyományba szeretne becsatlakozni írásával.³⁸ Olyan korábbi személyeket sorol fel, akikre ha hallgatott volna a keresztény Európa, most nem kerültek volna veszélybe az osztrák tartományok is a magyarok vereségével: mindenekelőtt Aeneas Silvius, azaz II. Pius pápát említi, aki a mantovai kongresszuson (1459) keresztes hadjáratot sürgetett az oszmán-török támadás ellenében,³⁹ majd Francesco Filelfót, aki antiturcicái révén vált ismertté a humanista

36 A második, pompás temetésről Ursinus is beszámol: Caspar Ursinus Velius, *Tiz könyv a magyar háborúról*. Ford. Szebelédi Zsolt. Máriabesnyő, 2013, 36–37; az eredeti: Caspar Ursinus Velius, *De bello Pannonico*. Ed. Adam Franciscus Kollar. Vindobonae, 1762, 41–42.

37 Lásd erre Tóth Gergely e kötetben olvasható tanulmányát.

38 Cuspinianus, *Oratio protreptica*, Alr.

39 Jürgen Blusch, Enea Silvio Piccolomini und Giannantonio Campano. Die unterschiedlichen Darstellungsprinzipien in ihren Türkenreden. *Humanistica Lovaniensia* 28 (1979) 78–138.

írók körében.⁴⁰ Bár Cuspinianus munkája kétségtelenül erős Habsburg-párti interpretációt (is) tartalmaz, megfogalmazása alapján inkább a humanista tudós pallérozottságát akarta bemutatni, nem pedig a történeti valóságról számot adni: propagandaszöveg, de egyszersmind írói portfólió is.

A II. Lajos haláláról szóló legrészletesebb beszámolót Brodaricsnak köszönhetjük, aki jó másfél évvel a csata után, több információforrás felhasználásával vetette papírra művét. Ez a szöveg, annak ellenére, hogy hosszabb a korábban idézettekénél, valójában nem tartalmaz új elemet: Brodarics nem tudta, hogy el sodorták-e az uralkodót, hogy előretört-e és bátran harcolt-e az első sorokban, és a halál pontos körülményeiről sem rendelkezett biztos ismeretekkel: „*A mocsár is nem egyet nyelt el mély örvényeiben: sokan azt mondták, hogy a király is ott pusztult el. Azonban később egy meredek part hasadékában lelték meg Mohács fölött, fél mérföldnyire a Csele nevezetű patak alatt. Ezen a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokásosnál magasabban állott a víz: itt fulladt vele a vízbe lovával együtt úgy, ahogy fel volt fegyverkezve. Még mások is veszték itt el, valamivel arrébb találták Trepka András és Aczél István holttestét.*”⁴¹ Brodarics Sárffy leveléből értesülhetett arról, hogy Trepka holttestét Lajosé közelében találták meg.⁴² Antonio Giovanni da Burgio még azt írta Czettricz beszámolója alapján, hogy Aczél István maga is belefulladt a mocsárba, amikor meg akarta menteni az uralkodót, azonban legjobb tudomásom szerint a három haláleset összekapcsolása Brodaricsnál történik meg először. Brodarics beszámolója egyébiránt kevésbé a tényekre koncentrált, sokkal inkább az érzelmekre akar hatni, s nem titkolt célja, hogy Johannes Cuspinianus vádjaira, miszerint a magyarok cserbenhagyták az uralkodójukat, választ adjon. A másik szempont, ami nyilvánvalóan vezérfonalként szolgálhatott a mű megírásakor, a *propugnaculum*-narratíva végigvitele az egész elbeszélésen. Tóth Zsombor hívta fel a figyelmet arra, hogy Brodarics nemcsak a mű elején utal a Magyar Királyság védőbástya-voltára, hanem Báthori és a király csata előtti szónoklatában is, továbbá Perényi jóslatának is ez a fő motívuma.⁴³

Oláh Miklós sem csak egyszerű tényt közöl a mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról szóló beszámolójában. 1530. február 15-én, azaz jó három és fél évvel Mohács után hosszú levélben emlékezik meg a csata előzményeiről, illetve következményeiről. Magáról a csatáról szűkszavúan ír, mivel, mint mondja,

40 Pajorin Klára, *Antiturcia negli anni quaranta del '400. Le epistole di Francesco Filelfo, di Poggio Bracciolini e di János Vitéz. Camoena Hungarica* 3 (2005) 467–486.

41 Brodarics István, *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*. Ford. Kardos Tibor. Budapest, 1983, 53, az eredeti: Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Nova series, Tom. VI.) Ed. Petrus Kulcsár. Budapest, 1985, 55: „*Sunt non pauci et illa palustri voragine absumpti, nam regis corpus, quem et ipsum ibi periisse nonnulli dicebant, fuit postea repertum in hiatus quodam terrae praerupto supra Mohachium milliario medio sub pago, quem Chiele vocamus, qui locus tunc Danubii inundatione aquam solito maiorem habebat, ibi simul cum equo ita, ut erat, armatus in aquis fuit suffocatus, quo in loco plures etiam alii perierunt, atque ab eo loco non procul repertum est corpus Andreae Trepka et Stephani Aczel.*”

42 B. Szabó (szerk.), *Mohács*, 96–97, idézett rész: 96. Az eredeti: Brodericus, *Epistulae*, 160–162, az idézett rész: 161.

43 Tóth, *The Making of*, 15–17.

„én ugyanis, szentséges atya, e tüzelés időpontjában már nem voltam ott”,⁴⁴ majd így folytatja: „Királyunkat valami balsors, ahogy menekülni akart az ellenség elől, egy Mohácson inneni mocsárba vitte, ahonnan ki nem lábolhatott, mert lova, ahogy meg-rántotta a kantárt, összerogyott, s ott pusztult el ő nyomorultul, nem lévén segítségére övéi közül senki. A király maga, mikor még mindig bizonytalanságban volt afelől, hogy jön-e a török, egyre-mása küldte leveleit és követeit, figyelmeztette [Szapolyai] Jánost – akkor erdélyi vajdát, ma királyt –, hogy szedjen össze Erdélyben csapatokat, s a haddal minél előbb jöjjön segítségére. János ugyan megígérte, hogy a teljes erdélyi sereggel haladéktalanul királya védelmére fog sietni, de míg a török meg nem ütközött a királlyal, nem jött. Nagyon beszéltek, hogy már előzőleg valamiféle kölcsönös egyezsége-re lépett a törökkel, s már jóval előbb sok minden felette gyanússá tette őt, hogy Magyar-országra áhítozik, amely gyanút végül ez a késlekedése, tanú rá mindenki, igazolt.”⁴⁵ Oláh tehát 1530-ban, immáron Mária királyné és az időközben magyar királlyá koronázott I. Ferdinánd szolgálatában úgy írt a mohácsi csatavesztés okairól, ahogyan az a későbbiekben toposzá vált: Szapolyai árulásának következményeként. Ez igen nagy különbség ahhoz képest, ami ezzel kapcsolatban korábban felröppent: míg Antonio Giovanni da Burgio még csak megemlítette a híreszteléseket, miszerint Szapolyai a törökkel lepaktált volna, de nem adott hitelt azoknak, majd Thurzó Elek már konkrétan hibáztatta Szapolyait a késlekedésért, addig Oláh egyenesen árulással vádolta a szepesi gróft. A folyamatnak természetesen nem Oláh állt a végpontján: a Habsburg-párti történetírás Szapolyait ennél sokkal alávalóbb és álnokabb embernek írja le, akinek „méltatlan és főleg nem keresztényi cselekedetei a szultánnal kötött szerződéséből már korábban ismertek voltak”,⁴⁶ s aki „Lajos király halála után tüstént aláásva Ferdinánd jogos öröklését [...] a vágyott királyságot megrohanta és elfoglalta.”⁴⁷ Hogy a Habsburg propagandisták – mindenekelőtt Cuspinianus és az udvari történetírók, mint Caspar Ursinus Velius, valamint a későbbiek – mennyire követték ezt a vonalat, s hogy mennyire

44 Hegyi György fordítása, lásd V. Kovács (szerk.), *Magyar humanisták levelei*, 609–616, az idézett rész: 612. Az eredeti: Oláh Miklós levelezése, 34–41, az idézett rész: 37, illetve az új kiadásban: Olahus, *Epistulae*, 97–103, az idézett rész: 99. Oláh Miklóst pár nappal a csata előtt Mária mellé küldte az uralkodó, így a csata elején sem volt már jelen.

45 Hegyi György fordítása, lásd V. Kovács (szerk.), *Magyar humanisták levelei*, 609–616, az idézett rész: 612. Az eredeti: Oláh Miklós levelezése, 34–41, az idézett rész: 37, illetve az új kiadásban: Olahus, *Epistulae*, 97–103, az idézett rész (uo. 100.): „Rex noster nescio quo fato dum fugere hostes vellet, venit in stagnum quoddam citra Mohaach, ex quo euadere non potuit propter equi casum ex freni retractione factum, ibidemque a nemine suorum adiutus miserabiliter interiit. Rex ipse, dum adhuc incertus esset de Turcarum aduentu, tum per litteras crebras, tum per nuncios frequentes admonuerunt Joannem, tunc Waijwodam Transiluanensem, nunc regem, ut comparatis in Transilvania viribus, cum exercitu in auxilium suum primo quoque tempore veniret. Ille promisit quidem se sine ulla mora in regis sui subsidium cum omnibus Transilvaniensibus viribus venturum, tamen antequam Turca cum rege confligeret, non venit. Erat fama non vulgaris, eum iam ante nescio quam mutuum cum Turca iniuisse confederationem, non paruumque diu ante de se affectati regni Hungariae multis ex causis praebuerat suspicionem, quae tandem hac sui tarditate omnium testimonio est confirmata.”

46 Szebelédi Zsolt fordítása, lásd Ursinus Velius, *Tíz könyv*, 70; az eredeti: Ursinus Velius, *Libri decem*, 82.

47 Ursinus Velius, *Tíz könyv*, 71; az eredeti: Ursinus Velius, *Libri decem*, 82.

átpolitizált maradt a téma egészen az 1550-es évekig, arról jól tudósít Tóth Gergely e kötetben olvasható tanulmánya.

III. 4. Az elhallgatás formái

Mind ez idáig olyan retorikai alakzatokról és megfogalmazásokról volt szó, melyek a szöveges vizsgálatok során szembetűntek, így különösebb magyarázatra nem szorultak. Mohács emlékezetének azonban van olyan megjelenési formája is, melyet természetéből adódóan az előbbieknél nehezebb kimutatni. Az elhallgatás (*praeteritio*) alakzata akkor érhető tetten, amikor a kontextusból és az utalásból nyilvánvalóan kiderül, hogy az elbeszélő fontos dolgot kíván *látszólag* elrejtetni.⁴⁸ A vizsgált korpusz igen jelentős részét teszi ki Oláh Miklós két történeti munkája és levelezése, melyekben Oláh a jelek szerint sokszor igen eltérő stratégiát választott arra, hogy megemlékezzék a csatáról. Úgy tűnik, ha Mohácsról van szó, leveleiben inkább lényegre törően fogalmaz, míg a *Hungariában* inkább alkalmazza az elhallgatást – feltehetően részben a gyász okozta bénultság miatt, részben pedig azért, mert azt remélte, hogy e retorikai megformálásnak köszönhetően nagyobb hatást tud gyakorolni olvasóira.⁴⁹ Ugyanis „a tárgyalni nem kívánt dolgok megnevezésével maga a szöveg hoz létre egy olyan képzetet, egy olyan elvárást a befogadóban, hogy az adott dologról többet is lehetne mondani: az elhagyás művelete pedig csak ehhez a szöveg által felébresztett várakozáshoz viszonyítva értelmezhető”.⁵⁰ Ezt látjuk a *Hungariában* több alkalommal is. Oláh a *chorographiájában* alapvetően úgy ír a Magyar Királyságról 1536-ban, mintha ő maga is jelen lenne, s mintha minden ugyanúgy folyna tovább, ahogyan 1526 előtt volt jellemző, sőt a Magyar Királyság maga a tejjel-mézzel folyó Kánaán – jelen időben. Ebből az idilli, elképzelt paradicsomi állapotból csak néhányszor zökkenti ki olvasóját. Mohácsról, a legfájdalmasabb eseményről, száműzetése tulajdonképpen kiváltó okáról így ír: „Pécsről négy mérföldre van északra felé a Duna partjára épült Mohács mezőváros, a Duna a várossal szemben vadnevelő szigetet alkot, királyom, Lajos, vereségéről gyászos hírű, erről azonban, mivel nincs itt helye a róla való írásnak, úgy hiszem, inkább hallgatnom kell, mintsem keveset mondjak.”⁵¹ Egy másik helyen, a budai vár elfoglalásáról szólva szintén *praeteritiót* találunk: „Mindezeket [ti. a kódexeket] a török, Lajos király Mohács-mezei halálát köve-

48 Az alakzat szöveg szintű értelmezéséről és funkciójáról lásd Domonkosi Ágnes, A *préteritio* mint szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó alakzat. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.), *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe.* (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 90.) Debrecen, 2012, 11–24.

49 Erről bővebben lásd Szilágyi Emőke Rita, Az önkéntes száműzetés alakzatai és trópusai. Oláh Miklós Brüsszelben. In: Fajt Anita–Szilágyi Emőke Rita–Tóth Zsombor (szerk.), *Börtön, exilium és szenvedés: Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai.* Budapest, 2017, 51–60.

50 Domonkosi, A *préteritio*, 12.

51 Oláh Miklós, *Hungária.* Ford. Németh Béla. Budapest, 1985, 41. Az eredeti: Nicolaus Olahus, *Hungaria – Athila.* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) Budapest, 1938, 15: „A Quinque-Ecclesiis abest ad quatuor miliaria orientem septentrionalem versus oppidum Mohacz ad ripam Danubii situm ex opposito oppidi insulam ferarum altricem facientis, clade Ludovici regis mei funestum, de qua, ut hic locus scribendi non est, ita silendum potius, quam pauca dicenda arbitror.”

tően, amely 1526. augusztus 29-én következett be, s miután Budát a következő szeptember 8-án elfoglalta, részint szétszaggatta, részint, miután más célokra az ezüstöt letépte, széthajigálta.”⁵² E ponton az olvasó joggal várna még folytatást – Oláh azonban hirtelen váltással a Dunáról kezd el mesélni. Mindkét mohácsi utalás kapcsán tehát marad az elhallgatás alakzata, a csönd retorikája.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

A megjelölt szövegtesten végzett szövegszerű vizsgálatok a következő eredményt hozták. A csatát követő évtized latin nyelvű forrásai alapján megállapítható, hogy ezek még a Mohácsról szóló beszéd kiforratlanságát mutatják. Sem a csata elnevezése, sem értékelése nem volt egységes: hol a több mint száz éve tartó oszmán terjeszkedés elleni harcoknak csupán egy fejezete, hol több ennél, de sorsfordító csataként még csak elvétve szerepel. A csatáról folyó diskurzus sokkal inkább az aktuálpolitika szolgálatában jelent meg: a bűnbakkeresés és az uralkodói legitimáció szempontjai szerint beszélték el a csatát. A narráció sok esetben beleilleszkedett a korabeli magyarországi toposzok sorába: II. Lajos *athleta Christiként* védte a Magyar Királyságot, a kereszténység védőbástyáját. Az is előfordult, hogy a csatát és annak következményeit a szerző elhallgatta: ez esetben nem tudjuk, hogy a gyász okozta bénultsággal vagy retorikai fogással állunk-e szemben.

Befejezésül egy olyan idézetet választottam, amely jól illusztrálja az elmondottakat. A Mohácsot követő évek levelezéseiben igen gyakran inkább úgy utaltak a csatára és egyáltalán az 1526. évi hadjáratra, mint minden baj kezdetére, mintsem a csúcspontjára. Oláh Miklós így írt 1529-ben Kálnai Imréhez: „O, fájdalom, mennyi csapás sújtja most Magyarországot! A nagyobb és jelesebb részét a törökök betörése, amit három éve a keresztények nagy szerencsétlenségére hajtottak végre, felégette és semmissé tette, most pedig azt a részt, ami még fennmaradt, a mi katonáink rabolják, pusztítják és fosztogatják, akiktől pedig inkább védelmet kéne várni, semmint romokat.”⁵³ A kortársak levelezésében gyakori ez a kép, amit aztán rendre a polgárháború és a sorozatos viszálykodás borzalmai követtek. Úgy tűnik, az első évtized íásaiban nincs nyoma annak, hogy Mohácsot korszakhatárként látták volna. Ennek alapján ez az értelmezés csak a későbbi történetírók munkái alapján szilárdulhatott meg.⁵⁴

52 Oláh, *Hungária*, 27. Az eredeti: Olahus, *Hungaria*, 9: „Praeter has et aliae duae erant bibliothecae in locis diversis arcis, sed prioribus inferiores, quas omnes Turca post Ludovici regis ad campum Mohaacz interitum, qui anno millesimo unigigesimo vigesimo sexto, vigesima nona Augusti contigit, Buda Septembris sequentis octava die postea capta partim dilaceravit, partim in alios usus argento detracto dissipavit.”

53 Az eredeti: Oláh Miklós levelezése, 6; az új kiadásban Olahus, *Epistulae*, 60: „Proh dolor, quantis Hungaria nunc premitur calamitatibus. Maior et potior illius pars Turcarum irruptione, quam ante triennium magna Christianorum clade fecerant, exusta est et in nihilum redacta, nunc ea quoque, quae supererat, pars diripitur, vastatur et spoliatur a nostris militibus, a quibus defensionem potius, quam ruinam expectare debbat.”

54 Lásd a későbbi történetíróknál: Tóth Gergely e kötetbeli tanulmánya, III. 2. rész.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.

Ára: 4290 Ft

9 789634 161837